

Politieke verontschuldigungen in België

Enkele bedenkingen over een morele en politieke economie

BERBER BEVERNAGE

Political Apologies in Belgium: Some Reflections on a Moral and Political Economy

This article discusses the phenomenon of apologies for collective historical injustice against the background of the much more common and seemingly trivial political apologies in a parliamentary democracy. Berber Bevernage focuses on the bicameral federal parliament of Belgium from 1990 to 2013. Firstly, Bevernage discusses a series of grave international issues, followed by a series of smaller ‘incidents’ such as those that often occur in international politics. Secondly, he discusses a series of examples taken from domestic politics – the grave, the serious and the trivial. This approach affords a good insight into the great variety of strategies and motives to which excuse politics can be related. Despite the aspect of recognising guilt, the expression of apologies is politically attractive because it can yield political capital and because it can produce an effect of closure. Yet, the expression and demanding of apologies also comes with certain political risks.

Dit stuk plaatst het fenomeen van verontschuldigungen voor collectief historisch onrecht tegen de achtergrond van de veel vaker voorkomende en schijnbaar triviale politieke verontschuldigungen in een parlementaire democratie. Berber Bevernage focust op het bicamerale federale parlement van België vanaf de vroege jaren 1990 tot op heden (2013). Eerst bespreekt Bevernage een aantal zwaarwegende internationale kwesties, gevolgd door kleinere ‘incidenten’ zoals die in de internationale politiek vaak voorkomen. Daarna volgen zware, ernstige en triviale voorbeelden uit de binnenlandse politiek. Deze benadering biedt een goed inzicht in de veelheid aan strategieën en motieven waaraan ‘excusopolitiek’

gerelateerd kan worden. Het uiten van verontschuldigen is ondanks het aspect van het 'schuld bekennen' politiek aantrekkelijk omdat het politiek kapitaal kan opleveren en een afsluitend effect kan hebben. Toch houdt het uiten en eisen van verontschuldigen ook politieke risico's in.

Inleiding

'Taking Apology Seriously', luidt de titel van een recent artikel.¹ We doen er goed aan dit gebod ter harte te nemen, want verontschuldigen lijken een steeds prominenter plaats in te nemen in de (internationale) politieke arena. Verontschuldigen ernstig nemen betekent echter niet noodzakelijk dat we enkel moeten focussen op de meest ernstige verontschuldigen of verontschuldigen voor de meest ernstige vormen van (historisch) onrecht.

In dit stuk wil ik het fenomeen van verontschuldigen voor collectief historisch onrecht tegen de achtergrond plaatsen van de veel vaker voorkomende en schijnbaar triviale (eisen tot) verontschuldigen in een parlementaire democratie. Ik focus op het bicamerale federale parlement van België vanaf de vroege jaren 1990 tot op heden (2013). Deze benadering lijkt op het eerste gezicht weinig te zeggen over de eigenlijke problematiek van internationale verontschuldigen voor ernstig historisch onrecht. Toch biedt deze intellectuele omweg voordelen: ze plaatst het fenomeen van excuses tegen een bredere politieke achtergrond en biedt ook een goed inzicht in de veelheid aan strategieën en motieven waaraan 'excuuspolitiek' gerelateerd kan worden. Ik ambieer in dit stuk geen diepgaande empirische studie te maken maar enkel de discussie over het onderwerp te stimuleren door een aantal bedenkingen te formuleren.

De focus op de vroege jaren 1990 tot op heden is deels theoretisch gemotiveerd omdat de opkomst van de internationale politieke verontschuldigen voor historisch onrecht gemeenzaam in deze periode gesitueerd wordt. Er is echter ook een pragmatisch motief omdat er voor deze periode goede digitale archieven voorhanden zijn.

Excuses in de Belgische Kamer en Senaat sinds 1990: een beknopt overzicht

In de archieven van de Kamer van Volksvertegenwoordigers ('De Kamer') en de Senaat zijn in de periode sinds 1990 een dertigtal gevallen van eisen voor en effectief geuite politieke excuses terug te vinden. Ik beschrijf hieronder

1 Catherine Jenkins, 'Taking Apology Seriously': in: Max du Plessis en Stephen Pete (eds.), *Repairing the Past?* (Oxford 2007) 53-81.

een aantal casussen. Eerst noem ik een aantal zwaarwegende internationale kwesties, gevolgd door kleinere ‘incidenten’ zoals die in de internationale politiek vaak voorkomen. Daarna volgen voorbeelden uit de binnenlandse politiek. De volgorde gaat opnieuw van zwaar (Jodenvervolging) naar ernstig (falend gezondheidsbeleid) en ‘triviaal’ (haperende dienstverlening, schendingen van taalakkoorden et cetera).

Veruit de meeste eisen tot verontschuldiging en daadwerkelijk geuite verontschuldigingen vinden plaats in de sfeer van de internationale relaties of in binnenlandse debatten over internationale politiek. Dit is ook zo voor de twee bekendste gevallen van officiële excuses in België’s recente politieke geschiedenis. In 2000 uitte eerste minister Guy Verhofstadt in Rwanda excuses voor de terugtrekking van Belgische VN-troepen na de moord op tien militairen tijdens de eerste dagen van de Rwandese genocide. (De excuses waren gericht aan de Rwandese bevolking en de familie van de Belgische militairen.) In 2002 uitte minister voor Buitenlandse Zaken Louis Michel excuses voor het Belgische aandeel in de moord op de Congolese premier Patrice Lumumba in 1961. Hoewel beide excuses uiteindelijk werden uitgesproken in een internationale politieke context, hebben ze elk een lange voorgeschiedenis van binnenlands debat en hadden ze ook op dit niveau kunnen blijven steken. De excuses aan de Rwandese bevolking door Verhofstadt in 2000, bijvoorbeeld, werden reeds enkele jaren voordien (in 1997) door een groot aantal politici geëist van een voorgaande premier, Jean-Luc Dehaene. Deze laatste uitte zijn medeleven aan de familieleden van de overleden Belgische militairen, maar weigerde zich tegenover de Rwandese bevolking te verontschuldigen. Tegen de bevindingen en aanbevelingen in van een speciaal ingerichte parlementaire onderzoekscommissie, oordeelde Dehaene dat er geen reden voor excuses was. Ook toen de ex-premier in 2007 samen met enkele toenmalige collega’s gedagvaard werd tijdens één van de zogenaamde Rwanda-processen bleef hij bij dit standpunt.

Ook de verontschuldigingen in 2002 voor de moord op Lumumba werden reeds een jaar eerder gevraagd door enkele parlementsleden maar werden toen door de minister geweigerd, waarop deze wel instemde met de oprichting van een parlementaire onderzoekscommissie. Tijdens de debatten over de bevindingen van deze commissie – de basis voor de uiteindelijke excuses aan de familie Lumumba en de Congolese bevolking – eisten verscheidene parlementsleden ‘tegenverontschuldigingen’ van de Congolese regering voor de Belgische slachtoffers ten tijde van de onafhankelijkheidsstrijd. Deze eisen werden niet ingewilligd.

Naast deze bekende gevallen waren er de afgelopen twee decennia nog een hele reeks (eisen tot) excuses die betrekking hadden op de internationale politiek. Een centraal thema in discussies over verontschuldigingen is het falen ten opzichte van internationale partners. Zo moest minister van Defensie Pieter De Crem zich in 2011 bij zijn Duitse collega verontschuldigen nadat een Belgische militair in Afghanistan slaags geraakte met een Duitse soldaat.

Een voorgaand minister moest zich in 1993 verontschuldigen tegenover het Verenigd Koninkrijk voor een mislukte munitielevering. Eveneens in 1993 ontspon zich een parlementair debat omtrent officiële verontschuldigungen aan de Nederlandse bevolking na een chemische vervuiling van de Maas. In 2007 vroegen enkele extreemrechtse parlementariërs aan de premier zich tegenover de Spaanse bevolking te verontschuldigen voor de terroristische aanslagen op 11 maart 2004 in Madrid. Enkele van de betrokken terroristen hadden immers de Belgische nationaliteit of hadden tijdelijk in België verbleven. De parlementaire discussies betroffen in mindere mate ook eisen gericht aan buitenlandse overheden. In 1999 eisten enkele parlementsleden verontschuldigungen van de Verenigde Staten in naam van de Belgische slachtoffers bij een ramp in Italië waar een Amerikaanse straaljager een kabellift raakte en zo 22 mensen doodde. Bill Clinton sprak verontschuldigungen uit. Andere verontschuldigungen werden geëist van China en Tunesië na de slechte behandeling van Belgische journalisten.

Een typisch onderwerp van internationale verontschuldigungen is dat van de belediging van buitenlandse personen of entiteiten door vertegenwoordigers van de Belgische staat. Minister van Buitenlandse Zaken Karel De Gucht zag zich in 2005 gedwongen excuses aan te bieden aan de Nederlandse premier Balkenende nadat hij deze in de media ‘stijfburgerlijk’ noemde. Tussen 2000 en 2002 eisten rechtse en extreemrechtse parlementsleden herhaaldelijk officiële excuses van de premier, de minister van Buitenlandse Zaken en hoge ambtenaren omdat deze de extreemrechtse politieke partijen in Oostenrijk en Italië bekritiseerden – een (vermeend) beledigende inmenging in soevereine democratieën.

Een bijzonder bitse discussie over verontschuldigungen vond plaats in 2004 naar aanleiding van een publicatie in een officieel militair informatieblad. Dit blad presenteerde een overzicht van de belangrijkste genocides uit de geschiedenis, met de uitroeiing van de Amerikaanse indianen op de eerste plaats. Verscheidene parlementsleden claimden dat de publicatie een ‘gigantische geschiedvervalsing’ beging en een ‘selectief geheugen’ tentoonspreidde door Stalins en Mao’s ‘genocides’ niet te vermelden. Ook vonden de parlementsleden het een ‘schandalige’ publicatie die de Verenigde Staten ‘schoffeerde’ en ‘beledigde’. ‘Wie aan buitenlandse politiek doet’, zo argumenteerde een parlementariër, ‘moet niet alleen de waarheid nastreven; van iemand die verantwoordelijkheid neemt op dit vlak mag ook een zeker realisme worden verwacht’.² Spreken over een genocide op de indianen kwam volgens een andere parlementariër neer op ‘figuurlijk in het gezicht spuwen’

2 Francis Van den Eynde, *Integraal Verslag Commissie voor de Landsverdediging, Belgische Kamer van volksvertegenwoordigers* (CRIV 51 COM 250) 5 mei 2004, 6.

van een machtige bondgenoot, een 'schande' die alleen door een officiële verontschuldiging ongedaan gemaakt kon worden.

Ook in de binnenlandse politiek spelen verontschuldigingen een belangrijke rol. Een klassiek voorbeeld is dat van de officiële excuses voor het Belgische aandeel in de Holocaust. Dat aandeel werd in 2007 officieel erkend naar aanleiding van een rapport dat de Senaat bestelde bij een gespecialiseerd studiecentrum.³ Voorts gaat het bij officiële excuses vaak om fouten of nalatigheden van de staat ten opzichte van de eigen bevolking. Een recent voorbeeld is het in 2010 in de Senaat ingediende voorstel voor de officiële erkenning van slachtoffers van het geneesmiddel Softenon dat in de jaren 1960 zware afwijkingen bij baby's veroorzaakte. Volgens slachtoffers en sympathiserende politici bleef de Belgische staat vijftig jaar geleden in gebreke bij de controle van het geneesmiddel waarvoor nu officiële verontschuldigingen en reparatiebetalingen werden geëist.

Een ander vaak voorkomend onderwerp van debat is de houding van politici of ambtenaren en staats(gerelateerde) bedrijven ten opzichte van de burgerbevolking. Zo eisten leden van verschillende politieke fracties in 2010 vergeefs dat de premier en de minister van Binnenlandse Zaken zich publiekelijk zouden verontschuldigen na een slecht georganiseerde herdenkingsplechtigheid van een treinongeval. Van een minister van Defensie werd in 2000 geëist dat hij zich verontschuldigde voor het achterhouden door de legertop van een gevoelig document over de Rwandese genocide (de minister verontschuldigde zich). Van een hoge ambtenaar werd in 1997 geëist dat hij zich publiekelijk verontschuldigde nadat hij motorrijders in een slecht daglicht had gesteld. En in 2002 ontstond grote commotie nadat een parlementslid de beruchte misdadiger Marc Dutroux had bezocht in zijn gevangenis. Verontwaardigde parlementsleden eisten toen dat hun collega zich zou verontschuldigen bij de families van de slachtoffers.

Politiegeweld is een ander vaak terugkerend onderwerp van (eisen tot) excuses, zeker als de slachtoffers nauwe banden hebben met politieke partijen (zoals bij de repressie van een extreemrechtse optocht in 2007) en als beelden van het geweld hun weg vinden naar het grote publiek (zoals na de dood van een gedetineerde psychiatrisch patiënt in 2010). Daarnaast worden overheidsbedrijven zoals de spoorwegen of de post vaak door politici aangemaand om zich te verontschuldigen voor zaken als vertraagde treinen en verloren zendingen.

3 Dit voorbeeld toont dat de opdeling binnenlandse versus buitenlandse politiek niet eenvoudig te maken is. Verhofstadt bood bijvoorbeeld te Israël excuses aan tegenover de internationale joodse gemeenschap.

Naast de (eisen tot) verontschuldigen die zich laten typeren doordat ze (voornamelijk) betrekking hebben op een internationale of binnenlandse politieke context, is er nog een derde categorie die een afzonderlijke vermelding verdient: *communautaire excuses*. De verhouding tussen de taalgemeenschappen speelt impliciet in vele van de bovengenoemde discussies, maar vaak ook vormt ze het expliciete onderwerp van excuses. Zo eiste het radicaal nationalistische Vlaams Belang in 2006 dat de Belgische staat zich zou verontschuldigen bij het ‘Vlaamse volk’ voor het opblazen van een Vlaams memoriaal (de IJzertoren) in 1946. Deze vernieling gebeurde volgens het Vlaams Belang in opdracht van de Belgische staat en aangezien de regering ‘immers geen problemen [heeft] met verontschuldigen tegenover andere landen’⁴ moesten die er ook ten opzichte van ‘het Vlaamse volk’ komen. Eerste minister Guy Verhofstadt verwierp de eis door erop te wijzen dat de verantwoordelijkheid voor de aanslag nooit officieel was vastgesteld. In 2012 eisten Vlaams-nationalistische parlementsleden publieke verontschuldigen van de voorzitter van de Kamer nadat deze zich in een Franse publicatie neerbuigend had uitgelaten over de Vlamingen. Tenslotte vormt de *communautaire* insteek de basis voor een steeds terugkerende excuus-eis gericht aan ambtenaren en overheidsbedrijven die de taalwetgeving schenden, bijvoorbeeld door Vlaamse burgers in het Frans te adresseren.

Politieke excuses: enkele bedenkingen

Wat kan op basis van deze sterk uiteenlopende casussen gesteld worden over het fenomeen van politieke excuses? Welk beeld krijgen we van politieke excuses wanneer we ons niet beperken tot de meest ernstige gevallen, maar ook letten op de meer triviale incidenten en niet alleen kijken naar de effectief geuite excuses maar ook naar niet gehonoreerde vragen en eisen?

In de eerste plaats blijkt dat excuses vele vormen kunnen aannemen en dat ze gebaseerd zijn op een complexe en soms paradoxale morele economie. Op het eerste gezicht lijken politieke excuses te corresponderen met de morele code van de ‘verantwoordelijkheidsethiek’ – zoals Ed Jonker stelt, verwijzend naar Max Webers terminologie. In het bijzonder in de context waarop we ons hier richten – die van een parlementaire democratie – worden eisen tot excuses en effectief geuite excuses steevast gebaseerd op rationele reconstructies van politieke verantwoordelijkheden en op claims over persoonlijke of institutionele schuld. Zichzelf verontschuldigen betekent in deze context schuld bekennen. Dit verklaart waarom politici hun collega’s zo vaak tot

4 Belgische Senaat. *Handelingen*.
Plenaire vergaderingen 23 maart 2006,
namiddagvergadering (3-155) 24.

verontschuldigen aanmanen of dwingen, maar ook waarom ze in discussies vaak retorisch claimen ‘blij te zijn een *mea culpa* te horen’ of tevreden te zijn ‘dat X zich verontschuldigt’, zelfs als X expliciet stelt zich niet verontschuldigd te hebben en dit ook niet van plan te zijn.

Naast deze rationele retoriek over verantwoordelijkheid en schuld bekennen, spelen in de parlementaire debatten waarop ik hier focus echter ook een aantal andere morele overwegingen die veel minder aansluiten bij de verantwoordingsethiek en veel dichter staan bij de zogenaamde gezindheidsethiek en de schaamtecultuur. Verontschuldigen worden binnen het politieke discours zeer vaak als inherent goed of eervol omschreven. Wie zich verontschuldigt toont zich ‘groot’ of ‘grootmoedig’ en ‘gedraagt zich als een heer’. Wie dat weigert te doen toont zich van zijn ‘kleine kant’ en zou zich moeten schamen.

Verontschuldigen worden steevast als ‘moedig’, ‘gedurfd’ of ‘waardig’ omschreven, en ze ‘sieren’ hen die ze uiten. Zich verontschuldigen is binnen deze logica dus niet enkel schuld bekennen maar ook een activiteit die eer, respect en politiek kapitaal kan opleveren. Bovendien worden politieke verontschuldigen in parlementaire debatten vaak omschreven met adjectieven als ‘beschaafd’, ‘Westers’ en ‘modern’. Deze laatste typering speelden, bijvoorbeeld, een bedenkelijke maar belangrijke retorische rol in de discussies die zich ontsponnen naar aanleiding van de rapportage in 1997 van de zogenaamde Rwanda-commissie over het Belgische falen in de Rwanda-crisis. Zie bijvoorbeeld het volgende pleidooi waarin toekomstig premier Verhofstadt toenmalig premier Dehaene aanmaande om de ‘moed op te brengen’ de verantwoordelijkheid onder ogen te zien en namens de regering verontschuldigen aan te bieden en zo ‘ons land (te helpen) om met dit drama in het reine te komen’. Dit was volgens Verhofstadt ook cruciaal voor de ‘waardigheid van ons land’ want:

Een land dat zich beschaafd noemt, moet pogen hierover met zichzelf in het reine te komen. Een land dat zich geciviliseerd noemt, moet in de spiegel durven kijken en durven erkennen welke fouten het heeft begaan. Het maakt een land, hoe klein het ook is en hoe gering zijn invloed ook moge zijn, groot wanneer het dit durft doen.⁵

Zoals eerder vermeld, excuseerde Verhofstadt zich in 2000, toen hij zelf premier was, in naam van de Belgische regering te Kigali bij de Rwandese bevolking en de familieleden van de overleden Belgische soldaten. Toen hij er door het extreemrechtse Vlaams Blok van beschuldigd werd aan het ‘westers syndroom’ van schuld-bekennen te lijden en zodoende de eigen bevolking ten

5 Belgische Senaat. *Parlementaire Handelingen*.
Vergadering van 17 december 1997, 4007.

onrechte een ‘schuldcomplex’ aan te wrijven, verdedigde Verhofstadt zich met de woorden: ‘fouten toegeven en verantwoordelijkheid dragen zijn kenmerken van een beschaafd land’. De parlementaire meerderheid volgde de premier hierin: ‘Uw moed’, zo adresseerde een sociaaldemocraat de premier, ‘is het mooiste voorbeeld van wat een politiek leider met verantwoordelijkheidszin moet doen. De verontschuldigungen die u in Kigali heeft aangeboden kunnen ons land enkel tot eer strekken [...]’. Of zoals een partijgenoot van Verhofstadt het uitdrukte: ‘Het siert deze regering en het getuigt ervan dat wij een beschaafd land zijn. De lof die de premier met zijn houding geooft heeft, straalt af op de hele bevolking’.⁶

Het gebruik van de adjectieven ‘modern’, ‘Westers’ en ‘geciviliseerd’ is natuurlijk niet onschuldig en gebeurde bij het duiden van de Belgische en Rwandese verantwoordelijkheden inzake de genocide ongetwijfeld niet zonder retorische bijbedoelingen. Ook bij het evalueren van andere landen of bevolkingsgroepen speelt het al dan niet uiten van verontschuldigungen een centrale rol. Zo beschouwde de Belgische regering de in 2010 geuite Servische verontschuldigungen voor de massamoord in Srebrenica als een belangrijke stap in een mogelijke toetreding tot de Europese Unie. Een ander typerend voorbeeld is de discussie over een geval van antisemitisch geweld door enkele Turks-Belgische jongeren waarin parlementsleden opriepen om de Turkse gemeenschap in België niet te viseren omdat deze zich reeds publiekelijk had verontschuldigd voor het gedrag van ‘hun’ jongeren. Indien de Turkse gemeenschap dit niet had gedaan dan was de toewijzing van collectieve schuld schijnbaar wel legitiem.

De associaties met ‘eer’, ‘moed’ en ‘beschaafdheid’ verklaren deels waarom het uiten van verontschuldigungen ondanks het aspect van het ‘schuld bekennen’ toch politiek aantrekkelijk kan zijn: verontschuldigungen kunnen inderdaad gepresenteerd worden als een bewijs voor morele superioriteit en daardoor politiek kapitaal opleveren. Een andere reden waarom het uiten van verontschuldigungen aantrekkelijk is, ligt in het afsluitende of ‘closure’ effect dat ze kunnen bewerkstelligen. Verontschuldigungen worden inderdaad vaak opgevat als het einde van een incident. Aangeboden verontschuldigungen kunnen op politiek vlak slechts moeilijk afgewezen worden en er lijkt ook een taboe te rusten op het ‘oprakelen’ van een incident nadat er verontschuldigungen zijn geuit. Politici die dit taboe niet respecteren worden door tegenstrevers vaak kort van repliek gediend. Daarbij worden uitspraken gedaan zoals ‘ik heb me verontschuldigd. Punt andere lijn’ of ‘er zijn reeds excuses aangeboden en die zijn ook aanvaard, het incident is dus

6 Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers.
Beknopt verslag van de openbare vergadering van
de commissie voor de buitenlandse betrekkingen
van 10 mei 2000.

gesloten'. Ook in de internationale politiek blijken excuses vaak een geslaagde manier om incidenten af te sluiten en verdere repercussies te vermijden. Zie bijvoorbeeld de volgende reactie van minister van Buitenlandse Zaken De Gucht op een parlementaire vraag over de aanval op een Belgische journalist in Tunis in 2005:

Het spreekt vanzelf dat wij voor de eerbiediging van de mensenrechten moeten blijven ijveren; gelet op de aangeboden verontschuldigen lijkt het mij echter niet wenselijk bepaalde samenwerkingsakkoorden op te schorten.

Excuuspolitiek zorgt natuurlijk niet steeds voor politieke, legale of psychologische *closure*: Verhofstadts excuses te Kigali zorgden (gelukkig) niet voor het einde van het debat over het Belgische falen in het stoppen van de Rwandese genocide – een debat dat zoals boven vermeld ook een strafrechtelijke staart kreeg. Ook de familie van Patrice Lumumba nam geen genoegen met de officiële Belgische excuses en besloot een klacht in te dienen bij het Belgische gerecht tegen de voornaamste Belgische verantwoordelijken. Een proces is momenteel in voorbereiding.

Het politieke spel / Winst- en verliesrekening

Als verontschuldigen politiek kapitaal kunnen opleveren en een afsluitend effect kunnen hebben, waarom hanteren politici dan niet vaker de excuus-techniek? Waarom wordt slechts een klein aantal van de geëiste excuses ook effectief aangeboden door politiek verantwoordelijken? Waarom vragen oppositieleiden zo vaak om excuses als ze daarmee een handige voorzet lijken te geven aan politieke tegenstrevers om zich moreel superieur op te stellen of een incident eenvoudig af te sluiten? Een evidente verklaring lijkt gelegen in het aspect van 'schuld-bekennen' dat voor politiek verantwoordelijken als een natuurlijke rem op het aanbieden van excuses fungeert maar het voor interpellierende politici juist aantrekkelijk maakt om excuses te eisen. Politiek schuld bekennen kan grote politieke en juridische gevolgen hebben waartegen de bovengenoemde, debattechnische voordelen niet opwegen. In het debat in 1997 over de terugtrekking van de Belgische VN-troepen tijdens het begin van de Rwandese genocide enkele jaren voordien, bijvoorbeeld, vermoedden leden van de toenmalige politieke meerderheid een machiavellistische tactiek achter de oproep van toenmalig oppositielid Guy Verhofstadt om aan collectieve zelfreflectie te doen en excuses aan te bieden aan de Rwandese bevolking. Verhofstadt nam dan wel een deel van de collectieve schuld op zich en bood ook persoonlijke excuses aan, maar wanneer een oppositielid in de fout gaat, zo benadrukte een sceptisch parlementslid, dan zijn de consequenties doorgaans gering. Bij een regeringslid ligt dat echter helemaal anders. Hier kon dus alleen een listig politiek strategie aan het werk zijn:

De heer Verhofstadt heeft dit natuurlijk geleerd van [...] Macchiavelli [sic]. Die zei reeds vijfhonderd jaar geleden dat als men iemand een zwaarwichtige schuld wil laten toegeven, men eerst zelf een kleine inconsequente schuld naar voren moet schuiven.⁷

Dit soort pogingen om politieke tegenstanders schuld te laten bekennen kan ongetwijfeld een verklaring vormen voor een deel van de excuus-eisen. Dit lijkt echter niet de belangrijkste en zeker niet de enige inzet van deze eisen, want deze maken slechts zelden gebruik van de vermelde machiavellistische tactiek. Sterker, ze lijken in hun aanvallende karakter vaak helemaal niet gericht op het uitlokken van daadwerkelijke excuses door tegenstrevers, integendeel. Vaak lijkt een andere politieke strategie gevolgd te worden die direct verbonden is met de eerder besproken gezindheidsethische evaluatie van verontschuldigen. Een belangrijk deel van de aantrekkingskracht van (soms volkomen onrealistische) eisen tot excuses is dat ze een politieke *catch-22* creëren voor opponenten. Ze leveren namelijk niet enkel politiek kapitaal op als opponenten zich gedwongen zien zich te verontschuldigen en dus schuld te bekennen, maar ook als deze weigeren om zich te verontschuldigen. Als excuses aanbieden tot eer strekt en waardig of beschaafd is, staat een weigering immers gelijk met het kleine, kleinmoedige en ongecivileerde.

Er lijkt echter ook weer een zekere rem te zitten op het vragen om excuses. Het is opvallend dat politieke excuses zeer vaak in de naam van derden worden geëist, en zelden in eigen naam, en dat terwijl er in parlementaire debatten toch duchtig persoonlijk beledigd wordt. Deze vreemde afwezigheid van excuses op persoonlijke titel kan mogelijk verklaard worden door associaties met schaamte en kleinzieligheid.⁸

Naast het feit dat politieke excuses zelden in de eerste persoon worden gevraagd zijn ze door hun publieke karakter sowieso zelden te reduceren tot een privézaak tussen slachtoffers of eisers en daders of verantwoordelijken, maar situeren ze zich steeds in een bredere context waarin ook, of vooral, de opinie van derden speelt (binnen de internationale politiek meestal de 'internationale gemeenschap'). Men mag het fenomeen van collectieve politieke verontschuldigen niet opvatten als een eenvoudige tegenhanger van het meer dagelijkse fenomeen van interpersoonlijke verontschuldigen. Een belangrijk verschil ligt in het verband tussen verontschuldigen en

7 Belgische Senaat. *Parlementaire Handelingen*. Vergadering van 17 december 1997, 4017.

8 Spreken in naam van derden is natuurlijk niet vreemd voor volksvertegenwoordigers, maar opvallend genoeg vragen ze ook vaak excuses in naam van bevolkingsgroepen die ze niet electoraal vertegenwoordigen.

gevoelens van berouw. Zowel in private interpersoonlijke relaties als in een formeel politieke context kan men steeds twijfelen aan de spontaniteit van excuses en de oprechtheid van berouw. Dat is zeker het geval als excuses veel potentiële voordelen opleveren voor de aanbieder. In de context van formele politieke verhoudingen en besluitvormingsprocessen komen excuses echter vaak op zo'n manier tot stand dat er sowieso weinig of geen ruimte is voor spontaniteit of oprechte emoties van berouw. Zo worden verontschuldigheden vaak afgedwongen via moties en resoluties of is de verplichting tot het aanbieden van excuses in bepaalde gevallen zelfs reglementair vastgelegd (bij overheidsbedrijven bijvoorbeeld). Wanneer het element van ongedwongenheid wegvalt, wordt het morele karakter van wat men in interpersoonlijke relaties als excuses beschouwt natuurlijk radicaal gewijzigd en wordt ook de relatie met berouw problematisch. Hetzelfde geldt trouwens voor de vaak aangehaalde karakteristieken als durf of grootmoedigheid.

Tot slot is het interessant om de vraag te stellen of de opkomst van de politieke cultuur van (historische) excuses geïnterpreteerd kan worden als een bewijs voor een 'postnationale' situatie. Is de opkomst van de excuuscultuur verbonden aan de neergang van de natiestaat? Duidt de internationale uitwisseling van (historische) excuses op een erosie van de 'zware gemeenschap' van de natie die tot kort geleden het uiten van excuses in de weg stond?

Ongetwijfeld kunnen sterke nationale gevoelens het uiten van collectieve excuses bemoeilijken. De these over het post-nationale lijkt ook bevestigd als men enkel focust op de eigenlijke uiting van excuses op internationaal niveau. Deze excuses vormen echter slechts het topje van een politieke ijsberg. Men krijgt een geheel ander beeld als men de binnenlandse politieke processen in beschouwing neemt die doorgaans aan de uitwisseling van internationale excuses voorafgaan. Zoals de debatten over de Belgische excuses aan de Rwandese bevolking aantonen, zijn excuses soms gebed in sterke gevoelens van nationale trots en zelfs nationale superioriteit en zijn ze soms meer gericht op de eigen natie dan op de natie waaraan excuses worden aangeboden. De nauwe band met natie en natiegevoel blijkt in de Belgische parlementaire debatten duidelijk uit het communautaire aspect dat aan de meeste recente debatten over excuses kleeft. In België lijkt de (her)opleving van sterke nationalistische gevoelens bij zowel de Nederlandstalige als (in mindere mate) de Franstalige gemeenschap eerder voor een proliferatie van geëiste en aangeboden excuses te zorgen dan er een rem op te zetten. Dit is ongetwijfeld ten dele te wijten aan het feit dat er in een context van antagonistische nationalistische gevoelens vaker conflicten voorkomen en er dus ook vaker aanleidingen zijn voor excuses. Dat is duidelijk het geval bij excuses die handelen over geschonden taalregelgeving of (vermeende) beledigingen door vertegenwoordigers van de ene gemeenschap aan het adres van de andere. Excuses lijken bovendien ook gerelateerd aan nationalistische gevoelens omdat ze een handig instrument kunnen zijn om het bestaan en de belangen

van de eigen gemeenschap te profileren. Dit lijkt het geval bij de parlementaire vraag om excuses vanwege de Belgische staat aan het Vlaamse volk voor het opblazen van de IJzertoren in 1946. Deze excuses zijn inderdaad alleen denkbaar binnen een nationalistische logica en lijken er in de eerste plaats op gericht deze logica te bestendigen. ◀

Berber Bevernage (1980) is als universitair docent verbonden aan de Vakgroep Geschiedenis van de Universiteit Gent. Zijn onderzoeksinteresse ligt vooral op het gebied van de historiografie en de geschiedtheorie met een specifieke focus op de problematiek van geschiedschrijving in overheidsopdracht en de relatie tussen geschiedschrijving en rechtspraak. Hij is mede-initiatiefnemer van de interdisciplinaire werkgroep 'TAPAS/Thinking About the Past' die focust op uiteenlopende vormen van academische en breder maatschappelijke omgang met het verleden. Recent lanceerde hij samen met een groep collega's het 'International Network for Theory of History' dat zich tot doel stelt om de internationale samenwerking tussen geschiedtheoretici en geïnteresseerde historici te bevorderen en het onderwerp zowel op het vlak van onderzoek en onderwijs te promoten. In 2009 verdedigde hij zijn proefschrift, dat in 2011 in boekvorm verscheen onder de titel *History, Memory, and State-Sponsored Violence: Time and Justice* (New York 2011). E-mail: berber.bevernage@ugent.be.